

УДК 343.2

Таволжанська Юлія Сергіївна

*кандидатка юридичних наук, асистентка кафедри кримінального права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Tavolzhanska Yuliia

*PhD in Law, Assistant Professor of the Department of Criminal Law
Yaroslav Mudryi National Law University*

ORCID: 0000-0003-0643-059X

Крикун Анастасія Володимирівна

студентка Факультету прокуратури

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Krykun Anastasiia

Student of the Faculty of the Prosecutor's Office

Yaroslav Mudryi National Law University

Росомаха Злата Романівна

студентка Факультету прокуратури

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Rosomakha Zlata

Student of the Faculty of the Prosecutor's Office

Yaroslav Mudryi National Law University

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-11-9358

ЗАБОРОНА ЗАСТОСУВАННЯ КАТУВАННЯ ЯК НЕГАТИВНА ОЗНАКА ОБСТАВИНИ ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКУ ЩОДО ЗАХИСТУ ВІТЧИЗНИ, НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ

PROHIBITION OF TORTURE: A NEGATIVE SIGN OF THE CIRCUMSTANCE OF FULFILLING THE DUTY REGARDING THE PROTECTION OF THE FATHERLAND, INDEPENDENCE AND TERRITORIAL INTEGRITY OF UKRAINE

Анотація. Стаття присвячена аналізу заборони катування як негативної ознаки обставини виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України. Шляхом критичного осмислення ідей утилітаризму у роботі висвітлено соціальну обумовленість положень із заборони катування за ч. 1 ст. 43-1 КК України.

Задля досягнення мети дослідження – визначення змісту заборони катування, як умови застосування ч. 1 ст. 43-1 КК України, проаналізовано положення ст. 127 КК України, ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, ст. 1 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських та таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, ст. 3 Європейської конвенції з прав людини.

Тезово окреслено світову полеміку щодо конститутивних ознак катування. Наголошено на порозумінні у визнанні того, що катування є діянням, що спрямовано на заподіяння сильного болю та (чи) страждань. Відзначено, що питання обов'язковості спеціального суб'єкта та спеціальної мети катування залишається дискусійним і впливає на дефінітивне закріплення заборони катування як злочину проти людяності та воєнного злочину.

За допомогою системного аналізу положень ч. 1 ст. 43-1 КК України сформульовано висновок щодо закріплення заборони на вчинення катування саме як воєнного злочину. З огляду на положення ч. 2 ст. 43-1 КК України відзначено недопустимість жорстокої прив'язки у визначенні ознак катування до вимоги наявності спеціального суб'єкта. Зазначе-

но, що ознака спеціальної мети, яка є обов'язковою для катування як воєнного злочину, не має вирішального значення для завдань ч. 1 ст. 43-1 КК України.

Резюмовано, що визначальним для констатації відсутності ознак катування, як можливості застосування ч. 1 ст. 43-1 КК України, є відсутність об'єктивованого прагнення приватної особи із заподіяння сильного болю та страждань як способу відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни проти України.

Ключові слова: катування, обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України.

Summary. The article is devoted to the analysis of the prohibition of torture as a negative sign of the circumstances of fulfilling the duty to protect the Motherland, independence and territorial integrity of Ukraine. From the standpoint of a critical understanding of the ideas of utilitarianism, the work highlights the social conditioning of the provisions of Part 1 of Art. 43-1 of the Criminal Code of Ukraine related to the prohibition of torture.

In order to achieve the goal of the study – to determine the content of the prohibition of torture, as a condition for the application of Part 1 of Art. 43-1 of the Criminal Code of Ukraine, the provisions of Art. 127 of the Criminal Code of Ukraine, Art. 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court, Art. 1 of the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, Art. 3 of the European Convention on Human Rights.

The global polemic regarding the constitutive features of torture is outlined in the article. There is an emphasis on understanding in recognizing that torture constitutes an act that is intended to cause severe pain and/or suffering. It was noted that the issue of the obligation of a special subject and a special purpose of torture remains debatable and affects the definitive formalization of the prohibition of torture as a crime against humanity and a war crime.

With the help of a systematic analysis of the provisions of Part 1 of Art. 43-1 of the Criminal Code of Ukraine, a conclusion was made regarding the establishment of the ban on torture as a war crime. Considering the provisions of Part 2 of Art. 43-1 of the Criminal Code of Ukraine noted the inadmissibility of cruel attachment in determining the signs of torture to the requirement of the presence of a special subject. It is noted that the feature of a special purpose, which is mandatory for torture as a war crime, is not decisive for the purposes of Part 1 of Art. 43-1 of the Criminal Code of Ukraine.

It is summarized that what is decisive for ascertaining the absence of signs of torture, as the possibility of applying Part 1 of Art. 43-1 of the Criminal Code of Ukraine, there is no realized desire of a private person to cause severe pain and suffering as a way of repelling and deterring the armed aggression of the Russian Federation or the aggression of another country against Ukraine.

Key words: torture, circumstances that exclude the criminal illegality of the act, fulfilling the duty to protect the Motherland, independence and territorial integrity of Ukraine.

Постановка проблеми. Збройна агресія Російської Федерації проти України, розпочата у 2014 році, обумовила внесення низки змін у законодавство України про кримінальну відповідальність. Зокрема, у відповідь на необхідність посилення спроможності захисту Вітчизни [11] та у розвиток права брати участь у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та (або) інших держав (ст. 1 Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» від 3 березня 2022 року № 2114-ІХ [13]) було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2124-ІХ [12]. Останнім було доповнено розділ VIII Загальної частини Кримінального кодексу України (далі — КК України) статтею 43-1 «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України».

Положення ч. 1 ст. 43-1 КК України визначають, що не є кримінальним правопорушенням діяння (дія або бездіяльність), вчинене в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту

та спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни, якщо це заподіяло шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює таку агресію, або заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, за відсутності ознак катування чи застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Одразу за внесенням змін до КК наука запропонувала осмислення наведених новацій. Публікації Г. Андрусак, О. Кваші [2], В. Кузнецова, Л. Кузнецової [7], М. Сийплові [8], Ю. Пономаренка [10], Є. Прейс [14], Д. Птащенко [15], О. Чебан [17], О. Шармар [18] та ін. повністю чи серед іншого були присвячені аналізу обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння відповідно до ст. 43-1 КК України. При цьому вивчення негативної ознаки названої обставини пропонувавалось у тезовому форматі, що і обумовлює необхідність самостійного розроблення цього питання. Визначення змісту заборони на застосування катування як негативної ознаки обставини виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності

та територіальної цілісності України становитиме мету дослідження.

Виклад основного матеріалу почнемо із соціальної обумовленості закріплення у ч. 1 ст. 43-1 КК України недопустимості катувань. Чому захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України виключає можливість цього різновиду жорстокого поводження? Адже може йтися про випадки, які загрожують самій державності. На жаль, світ дотепер практикує катування на догоду публічним інтересам. Тій же в'язниці Гуантанамо широко відомі тортури у зв'язку з політикою запобігання терористичним актам.

Відповідь на питання криється в абсолютній слабкості концепції утилітаризму [9]. Міркування її прихильників зводяться до міркувань переваги публічних інтересів над приватними. Методи, які зазвичай є неприпустимими у цивілізованому суспільстві, тим не менше, можуть бути дозволені, якщо існує переконливий урядовий інтерес, який переважає над правами особи. Для надзвичайних випадків морально виправданими стають будь-які дії, що спрямовані на максимізацію загального щастя. Останнє стає правилом. Проте саме воно заводить утилітаристів у «глухий кут». Збереження цілісності цього правила переважає над будь-якими перевагами, отриманими від порушення заборон у виняткових обставинах. Маючи справу із певною моральною дилемою, утилітаристи вирішують її шляхом застосування правила, не вдаючись до утилітарних розрахунків перед кожною дією. Абсурдною стає гонитва за чистими витратами від дозволу заборонених діянь, коли перші переважають над чистою вигодою від вчинення цих діянь. Саме тому серед прихильників утилітаризму знаходимо тих, хто апелює до необхідності загальної заборони катувань і виправданості виключень із цього для екстремальних випадків, за умови переконливості того, що виключення із заборони призведе до максимізації загального щастя. «Якщо загальний результат врятованих життів позитивний, то будь-яка поведінка є морально виправданою для екстремальної ситуації», — резюмують вони [1, с. 1590]. Проте і в цій частині їх позиція не витримує критики. Адже в моменті нереально передбачити, чи буде досягнуто бажаний результат від дотримання виключення із заборони (тортури не гарантують розкриття терористом інформації щодо місця закладення вибухівки з метою масового вбивства людей). Тож в чому ж виправданість утилітарних ідей, яку так відстоюють прихильники цього напрямку?

Проте це лише технічна сторона аналізу утилітаризму. Її ж сутнісна складова зводиться до розуміння абсолютної важливості прав і свобод кожної людини. Людство пройшло настільки довгий і складний шлях до визнання необхідності гарантування прав і свобод і продовжує вбачати

перспективність цього вектору роботи, що чимось дивним стало б навіть подумки припускати виправданість жорстокого поводження.

При розкритті питання щодо змісту заборони на застосування катування в межах обставини з виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності необхідно вирішити, за якими ознаками слід визначати катування. Поза будь-якою дискусією є порозуміння у тому, що катування — це діяння, що спричиняє сильний біль та (чи) страждання. Далі осмислення природи цього злочину веде до варіативних висновків законодавства, практики, науки щодо конститутивності ознак спеціального суб'єкта та спеціальної мети катування. Від вирішення саме цих питань, як правило, залежить визначення родового об'єкту катування та обрання шляху криміналізації цього діяння — як загальнокримінального правопорушення чи злочину у сфері службової діяльності. Полеміка щодо суб'єктивних ознак катування відображається і на баченні системи ознак цього правопорушення як злочину проти людяності та воєнного злочину.

Беручи викладене до уваги, слід визначити, заборону катування як якого злочину передбачено ст. 43-1 КК України. У межах частини 1 зазначеної статті вказівка законодавця на відсутність ознак катування разом зі встановленням заборони на *«застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інших порушень законів та звичаїв війни»*, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України»; контекстний зміст обставини, формалізованої ст. 43-1 КК України (захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності за обставин агресії іноземної держави проти України) обумовлюють висновок про те, що негативна ознака розглядуваної обставини пов'язана із заборною катування як воєнного злочину. Зважаючи на це, положення ст. 127 КК України, які у розвиток положень розділу II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи» Особливої частини КК України мали б закріплювати заборону катування саме як загальнокримінального правопорушення, відповідно мали б становити мало користі для з'ясування змісту негативної ознаки «відсутності ознак катування як воєнного злочину». Проте за рішенням законодавця частина 3 згаданої статті разом із приміткою до неї формалізують відлуння ідеї встановлення відповідальності за катування як воєнний злочин. У той же час розділ XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» Особливої частини КК України не містить прямої заборони катування. Відповідно і визначення цього кримінального правопорушення теж не передбачено цим розділом.

В силу заяв, поданих Україною за процедурою ч. 3 ст. 12 Римського статуту Міжнародного кри-

мінального суду 1998 р. [16] (далі — Римський статут), положення цього міжнародного договору мають юридичну силу для нашої держави. Тому при встановленні ознак катування як воєнного злочину маємо враховувати ст. 8 «Воєнні злочини» Римського статуту. Положення цієї статті не містять дефініції катування, у визначенні елементів цього злочину відсилають до положень ст. 1 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання 1984 р. [5] (далі — Конвенція 1984 р.).

Згідно зі ст. 1 Конвенції 1984 р. термін «катування» означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди [5].

З огляду на викладене у межах загальної дискусії щодо ознак катування варто відзначити, що серед обов'язкових ознак цього правопорушення як воєнного злочину — мета та спеціальний суб'єкт.

Примітно, що в проєкті КК України при формалізації обставини захисту України від збройної агресії як такої, що виключає протиправність діяння, у ч. 4 ст. 2.9.3 виключення правомірності спричинення шкоди пов'язано з ширшим колом діянь — вчиненням злочинів проти людяності, злочину геноциду та воєнного злочину [6]. У частині заборони воєнних злочинів законодавча техніка ч. 4 ст. 2.9.3 «Захист України від збройної агресії» проєкту КК, вочевидь, є більш вдалою у порівнянні з тією технікою, що використана у ч. 1 ст. 43-1 «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України» КК України.

При цьому ст. 11.4.5 «Серйозне порушення норм міжнародного гуманітарного права у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом або збройним конфліктом неміжнародного характеру» проєкту КК [6], встановлюючи переслідування за вчинення катувань, не розкриває дефініцію цього діяння. Для встановлення ознак катування за ст. 11.4.5 ми звертаємось до ст. 9.4.3 проєкту КК (так само, як в контексті положень ст. 8 Римського статуту витоки розуміння катування шукаємо в ст. 1 Конвенції 1984 р.).

Так, відповідно до статті 9.4.3 «Катування» проєкту КК публічна службова особа або інша особа, що виступає як офіційна, або особа, що

діє з підбурювання офіційної особи, з її відома чи за її мовчазної згоди, яка спричинила потерпілій людині сильний біль або фізичне чи моральне страждання шляхом застосування насильства або погрози з метою: 1) примусити потерпілу чи іншу людину вчинити дії, що суперечать їх волі, 2) отримати від потерпілої чи іншої людини відомості або зізнання, 3) покарати потерпілу чи іншу людину за дії, скоєні нею чи іншою людиною або в скоєнні яких потерпіла чи інша людина підозрюється, або 4) залякати чи дискримінувати потерпілу чи іншу людину, — вчинила катування, злочин 3 ступеня [6].

За ідеєю, що закладена законодавцем у ч. 1 ст. 43-1 КК України, при роботі з негативною ознакою катування у визначенні ознак цього злочину ми мали б орієнтуватися на положення ч. 3 ст. 127 КК України, ст. 8 Римського статуту, ст. 1 Конвенції 1984 р. та практику судових та квазісудових інституцій, що працюють із питаннями порушення міжнародного гуманітарного права.

Водночас положення ст. 43-1 КК України кореспондують особам, на яких не покладено спеціальний обов'язок щодо захисту України. Що за логікою виключає жорстку прив'язку ознак катування до вимоги наявності спеціального суб'єкта. За цим одразу постає питання щодо обов'язковості мети, яка історично пов'язана саме зі спеціальним суб'єктом [4]. Таким чином, ми знов опиняємось у ситуації дискусії щодо розуміння природи цього злочину.

До того ж не можна серйозно заперечувати проти того, що права людини, які ґрунтуються на універсальній та невід'ємній людській гідності, втрачаються лише тому, що держави перебувають у воєнному стані. Жодна агресія не зупиняє дію права прав людини. Положення тієї ж Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [3] (далі — Євроконвенція) залишаються актуальними і для обставин агресії. Стаття 3 Євроконвенції закріплює заборону катування, нелюдського та такого, що принижує гідність, поведінки чи покарання. Зміст цього стандарту визначається практикою ЄСПЛ. Визначаючи ознаки катування, Суд, з одного боку, посиляється на ст. 1 Конвенції 1984 р., з другого — незв'язаний її положеннями. У низці своїх рішень Суд робить акцент на те, що визначальним для катування є спрямування зусиль винного до спричинення сильного болю та страждань. Між рядками видимою є перспектива розуміння катування як діяння, що не обмежене метою та спеціальним суб'єктом. Це відкриває шлях до розуміння катування як будь-якого діяння, що спрямовано на заподіяння сильного болю та страждань безвідносно того, яким суб'єктом та з якою метою чи з якої причини це вчинено (хоча заради справедливості зауважимо, що з відмовою від обов'язковості мети катування не все так просто).

З огляду на приписи ч. 1 ст. 43–1 КК України («за відсутності ознак катування чи застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України») та частини 2 цієї ж статті («Кожна особа має право на захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України незалежно від можливості уникнення зіткнення, заподіяння шкоди або звернення за допомогою до інших осіб чи органів державної влади, Збройних Сил України») маємо вдатися до правової еквілібристики у вирішенні питання щодо суб'єкта катування. Насамперед, зважаючи на те, що аналізована обставина адресована приватним особам, і вже далі — з урахуванням того, що міжнародні стандарти та положення ч. 1 ст. 127 КК України охоплюють неприпустимість катування з боку пересічних осіб, виправдано вести мову про те, що ознака спеціального суб'єкта, як це передбачено для катування як воєнного злочину, не має вирішального значення для цілей ч. 1 ст. 43-1 КК України.

Самостійної уваги потребує осмислення у світлі положень ч. 1 ст. 43-1 КК України питання щодо мети катування. Беручи до уваги те, що як ч. 3 ст. 127 КК, так і ст. 8 Римського Статуту, ст. 1 Конвенції 1984 р. визнають мету конститутивною ознакою катування, ми мали б дійти висновку про можливість застосування ч. 1 ст. 43-1 КК України лише за відсутності цієї суб'єктивної ознаки катування. Проте, не вдаючись до аналізу кожної з альтернативних цілей аналізованого злочину, змодельюємо ситуацію, за якою особа примушуватиме вчинити дії з припинення акту агресії, що суперечитиме волі адресата, і вдаватиметься до цього задля досягнення своєї кінцевої мети —

відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни. Хіба наявність проміжної мети примусу свідчитиме на користь суспільної шкідливості вчиненого особою?

Видається, визначальним у забороні катування за ст. 43-1 КК України є акцент не на відсутність спеціального суб'єкта катування та мети, що лежить за межами об'єктивної сторони цього злочину, а апелювання до недопустимості спрямування зусиль особи до заподіяння сильного болю та страждань, як способу досягнення мети — відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни проти України. Таке об'єктивоване спрямування зусиль (яке для всіх випадків катування є визначальним для природи цього правопорушення; й, до слова, саме тому воно часто переживає цілі, що лежать за межами об'єктивної сторони катування [9, с. 143]) виключає правомірність поведінки особи. Саме тут ми повертаємось до фундаментального розуміння того, що прямоумисне спричинення болю та страждань є кричущим проявом нелюдської поведінки, що не може бути виправдано жодним аргументом цивілізованого часу.

Підсумовуючи викладене, зробимо **загальний висновок** про те, що негативна ознака обставини виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України у частині заборони застосування катувань вимагає урахувати положення ст. 127 КК України, ст. 8 Римського статуту, ст. 1 Конвенції 1984 р. та ст. 3 Євроконвенції. Визначальним для констатації відсутності ознак катування, як можливості застосування ч. 1 ст. 43–1 КК України, є відсутність об'єктивованого прагнення приватної особи із заподіяння сильного болю та страждань як способу відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни проти України.

Література

1. Cohan J.A. Torture and the Necessity Doctrine. 41 Val. U.L. Rev. 2007. P. 1587–1632. URL: <https://scholar.valpo.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1196&context=vulr> (дата звернення: 10.10.2023).
2. Андрусак Г.М., Кваша О.О. Дії, спрямовані на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації, у контексті природного права на необхідну оборону. *Альманах права*. 2022. Вип. 13. С. 73–79. URL: http://almanahprava.org.ua/files/almanac-of-law.-volume-13-2022_.pdf (дата звернення: 10.10.2023).
3. Європейська конвенція з прав людини від 4 листопада 1950 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 10.10.2023).
4. Керівництво із застосування статті 3 Європейської конвенції з прав людини — заборона катування. *Case law*. 2022. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_3_UKR (дата звернення: 15.10.2023).
5. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення: 10.10.2023).
6. Кримінальний кодекс України: контрольний текст проекту станом на 14.10.2023 р. *Новий Кримінальний Кодекс*. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/10/15/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-14-10-2023.pdf> (дата звернення: 15.10.2023).
7. Кузнецов В.В., Кузнецова Л.О. Умови виключення відповідальності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування за вчинення діяння в умовах воєнного стану. *Нове українське*

право. 2023. Вип. 4. С. 175–184. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/528/479> (дата звернення: 10.10.2023).

8. Кузнецов В.В., Сийплови М.В. Кримінально-правова характеристика виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. Вип. 4. С. 256–263. URL: http://lsej.org.ua/4_2022/76.pdf (дата звернення: 10.10.2023).

9. Марадіна Ю.С. Катування: соціальна обумовленість і склад злочину: дис. ... к-та юр. наук: 12.00.08 / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2018. 276 с.

10. Пономаренко Ю.А. Новелізація положень КК щодо обставин, які виключають кримінальне правопорушення, в умовах воєнного стану. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 1(17). С. 1–23.

11. Пояснювальна записка до законопроекту від 13.03.2022 № 7145. *Верховна Рада України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245192> (дата звернення: 10.10.2023).

12. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 року № 2124-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2124-20#n5> (дата звернення: 10.10.2023).

13. Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України: Закон України від 3 березня 2022 року № 2114-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text> (дата звернення: 10.10.2023).

14. Преїс Є.В. Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України як новела українського законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 520–532. URL: http://lsej.org.ua/4_2023/125.pdf (дата звернення: 10.10.2023).

15. Птащенко Д.С. Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (стаття 43-1 Кримінального кодексу України): окремі особливості законодавчої регламентації. *Publishing House «Baltija Publishing»*. 2022. С. 1261–1267.

16. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17 липня 1998 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 10.10.2023).

17. Чебан О.М. Аналіз окремих законодавчих змін до Кримінального кодексу України у зв'язку із збройною агресією РФ. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 4. С. 321–325.

18. Шармар О.М. Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України як обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 1(17). С. 24–35.

References

1. Cohan J.A. Torture and the Necessity Doctrine. 41 Val. U.L. Rev. 2007. P. 1587–1632. URL: <https://scholar.valpo.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1196&context=vulr> (date of access: 10.10.2023).

2. Andrusiak H.M., Kvasha O.O. Dii, spriamovani na vidsich ta strymuvannya zbroinoi ahresii rosiiskoi federatsii, u konteksti pryrodnoho prava na neobkhidnu oboronu. *Almanakh prava*. 2022. Vyp. 13. S. 73–79. URL: http://almanahprava.org.ua/files/almanac-of-law.-volume-13-2022_.pdf (date of access: 10.10.2023).

3. Ievropeiska konventsiia z prav liudyny vid 4 lystopada 1950 r. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (date of access: 10.10.2023).

4. Kerivnytstvo iz zastosuvannya statti 3 Yevropeiskoi konventsii z prav liudyny — zaborona katuvannya. *Case law*. 2022. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_3_UKR (date of access: 15.10.2023).

5. Konventsiia proty katuvan ta inshykh zhorstokykh, neliudskykh abo takykh, shcho prynyzhuiut hidnist, vydiv povodzhennia i pokarannia vid 10 hrudnia 1984 r. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (date of access: 10.10.2023).

6. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: kontrolnyi tekst proiektu stanom na 14.10.2023 r. *Novyi Kryminalnyi Kodeks*. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/10/15/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-14-10-2023.pdf> (date of access: 15.10.2023).

7. Kuznetsov V.V., Kuznetsova L.O. Umovy vykliuchennia vidpovidalnosti osib, upovnovazhenykh na vykonannia funktsii derzhavy abo mistsevoho samovriaduvannia za vchynennia diiannia v umovakh voiennoho stanu. *Nove ukrainske pravo*. 2023. Vyp. 4. S. 175–184. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/528/479> (date of access: 10.10.2023).

8. Kuznetsov V.V., Syiploki M.V. Kryminalno-pravova kharakterystyka vykonannia oboviazku shchodo zakhystu Vitshyzny, nezalezhnosti ta terytorialnoi tsilisnosti Ukrainy. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2022. Vyp. 4. S. 256–263. URL: http://lsej.org.ua/4_2022/76.pdf (date of access: 10.10.2023).

9. Maradina Yu.S. Katuvannia: sotsialna obumovlenist i sklad zlochyynu: dys. ... k-ta yur. nauk: 12.00.08 / Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2018. 276 s.

10. Ponomarenko Yu.A. Novelizatsiia polozhen KK shchodo obstavyn, yaki vykliuchaiut kryminalne pravoporushennia, v umovakh voiennoho stanu. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*. 2022. № 1(17). S. 1–23.

11. Piasniuvaina zapyska do zakonoproiektu vid 13.03.2022 № 7145. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245192> (date of access: 10.10.2023).
12. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy ta inslykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vyznachennia obstavyn, shcho vyklyuchaiut kryminalnu protypravnist diiannia ta zabezpechuiut boiovyi imunitet v umovakh dii voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 15 bereznia 2022 roku № 2124-IKh. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2124-20#n5> (date of access: 10.10.2023).
13. Pro zabezpechennia uchasti tsyvilnykh osib u zakhysti Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 3 bereznia 2022 roku № 2114-IKh. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text> (date of access: 10.10.2023).
14. Preis Ye.V. Vykonannia oboviazku shchodo zakhystu Vitchyzny, nezalezhnosti ta terytorialnoi tsilisnosti Ukrainy yak novela ukrainskoho zakonodavstva. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2023. № 4. S. 520–532. URL: http://lsey.org.ua/4_2023/125.pdf (date of access: 10.10.2023).
15. Ptashchenko D.S. Vykonannia oboviazku shchodo zakhystu Vitchyzny, nezalezhnosti ta terytorialnoi tsilisnosti Ukrainy (stattia 43-1 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy): okremi osoblyvosti zakonodavchoi rehlamentatsii. *Publishing House "Baltija Publishing"*. 2022. S. 1261–1267.
16. Rymnyi Statut Mizhnarodnoho Kryminalnoho Sudu vid 17 lypnia 1998 r. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (date of access: 10.10.2023).
17. Cheban O.M. Analiz okremykh zakonodavchykh zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy u zviazku iz zbroinoiu ahresiieiu rf. *Elektronne naukove vydannia "Analitychno-porivnialne pravoznavstvo"*. 2022. № 4. S. 321–325.
18. Sharmar O.M. Vykonannia oboviazku shchodo zakhystu Vitchyzny, nezalezhnosti ta terytorialnoi tsilisnosti Ukrainy yak obstavyna, shcho vyklyuchaie kryminalnu protypravnist diiannia. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*. 2022. № 1(17). S. 24–35.